

ЛИТЕРАТУРА

1. *Кожин А.Н.* Лексико-стилистические процессы в русском языке периода Великой Отечественной войны (отв.ред. В.П.Вомперский). — М.: Наука, 1985.
2. *Виноградов В.В.* Лексикология и лексикография. — М.: Русский язык, 1977.
3. *Толковый словарь русского языка* / Под ред. Д.Н.Ушакова. — М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935-1940. — Тт. 1-4.
4. *Арутюнова Н.Д.* Языковая метафора // Лингвистика и поэтика. М., 1979.

S U M M A R Y

The author of this article is interested in some problems of linguistics, especially semantics and metaphorical usage of military words.

УДК 483.2

А.М.Багамолава

Структурна-граматычныя тыпы параўнанняў і іх функцыя ў паэтычным кантэксце (на матэрыяле твораў паэтаў Віцебшчыны)

Параўнанне – адзін з найбольш распаўсюджаных вобразных сродкаў мовы. Як слушна заўважае Ф.М. Янкоўскі, гэты стылістычны прыём з'яўляецца сродкам распазнавання, пазнавання, нават успрымання рэчаў і не толькі рэчаў. Параўнанне ва ўсіх, без выключэння, мовах – яркі паэтычны сродак [1;2].

У аснове гэтага тропа – супастаўленне прадметаў, з'яў, уласцівасцей, падобных у аўтарскім або агульнанародным уяўленні. Гэта дазваляе гаварыць пра два асноўныя віды параўнанняў: *індывідуальна-аўтарскія*, што выяўляюць вобразна-асацыятыўнае мысленне паэтаў і пісьменнікаў, увасабляюць адметнасць іх стыляў і «*сфразеалагізаваныя параўнанні – кампаратывныя фразеалагізмы*» [1], якія шырока функцыянуюць у фальклоры, гутаркавай мове, а таксама ў творах мастацкай літаратуры і выяўляюць асаблівасці народнага мыслення, адлюстроўваюць нацыянальную спецыфіку мовы.

Індывідуальна-аўтарскія параўнанні з'яўляюцца больш прадуктыўнымі ў мове паэтычных твораў Р. Барадуліна, Г. Бураўкіна, Я. Сіпакова. Кожны з названых аўтараў з дапамогай гэтага вобразнага сродку стварае непаўторныя вобразы, жывапісныя малюнкi прыроды: *Вяз ачунялы дрэмле стамлёным аленам рагатым, сніць, што ён ужо ў лісце апрануты знізу даверху; І ластавак гнёзды, нібы рукавіцы Забытыя, стынуць пад белай страхой* (Р. Барадулін); *І месяц, як антонаўка, жоўты і тугі. І жнівеньскія зоры, пахучыя, як дыні, Сінія, нібыта верасы...*; *Раставаў сакавік, як апошняя снежка. На асфальце выскоквалі яшчаркі раўчукоў. І, нібыта люцікі на заўтрашніх узмежках, Зацвіталі вяснушкі на насах хлапчукоў; Вёска, нібы дзеўка-векавуха, Пазірае ўслед ім з-пад рукі* (Г.Бураўкін); *Што ж ты, ноч, нібы чорная знічка, Прамільгнула ў вясёлай*

гульбе ? І ўжо *раніца – мыш-невялічка*, нібы *шэрая мыш-невялічка* Спрытна точыць і точыць цябе; І ўжо *вунь, нібы сонца*, праз снягі праразаецца *лотаць*, і здаецца, вось-вось да яе дацягнуцца змагу (Я. Сіпакоў).

Як бачым, кожнае аўтарскае параўнанне характарызуецца арыгінальнасцю, свежасцю. У паэтычным кантэксце яно, як правіла, узаемадзейнічае з іншымі вобразнымі сродкамі.

Сфразеалагізаванымі параўнаннямі паэты карыстаюцца значна радзей. Такі від тропа каштоўны тым, што заключае ў сабе народную мудрасць, народныя характарыстыкі: Не вечны кожны з нас, *Мы ўсе, як кропля ў моры*; *Блішчаць, як люстэрка, штаны* – Няйнакш прадстаўнік разумовай працы (Р. Барадулін); І *заклінанні – як гарох аб сценку*. Мы столькі ўжо наслухаліся іх; Я не знаю, удаўся ў каго я такі: *Цягнуць, нібы магнітам*, мяне саснякі; І я *хадзіў, як певень*, ганарысты, Суровы, незалежны і дасціпны; Хопіць усім нам на цэлы дзень. Там жа, як *лёду, мёду* (Г. Бураўкін); Мінка плача цененька і спалохана *сядзіць, Нібы мыш пад венікам* (Я. Сіпакоў).

Дзякуючы сваёй лаканічнасці, дакладнасці кампаратыўныя фразеалагізмы лёгка ўпісваюцца ў паэтычны кантэкст. Нягледзячы на тое, што яны страцілі функцыю параўнання і пераўтвараліся ў эквіваленты слоў [2,3], як і аўтарскія, гэтыя выразы з'яўляюцца вобразнымі, перадаюць перажытыя адчуванні; іх нельга замяніць шматслоўнымі разважаннямі, апісаннямі.

Паколькі такія параўнанні – устойлівыя моўныя звароты, то, як і іншыя фразеалагізмы, могуць выконваць розную экспрэсіўна-мастацкую функцыю. У прыведзеных прыкладах яны ўжываюцца без змен і, такім чынам, іх функцыя – узуальная. Аднак часам паэты ўжываюць сфразеалагізаваныя параўнанні ў змененым, абноўленым выглядзе, у такім выпадку функцыя выказаў з абноўленай семантыкай і граматычнай структурай – аказіяльная [4]. Мне зараз твой зразумелы выраз *Адзін як вока ў ілбе ... Закачуся ў века з ілба я*. Калі – Не задумвацца лепей; Хутка сонца ўгару палезе, *Як цыган вясёлы па драбінах*; І поўня на небе стыне апошняй *слязой бабра*; Хоць да вёскі – *як лапай падаць* (Р. Барадулін).

З названых аўтараў менавіта Р. Барадулін самымі рознымі спосабамі абнаўляе ўстойлівыя выразы: выкарыстоўвае іх у якасці свабоднага спалучэння слоў (*Закачуся ў века з ілба я*), папаўняе іх склад за кошт новых слоў (*Як цыган вясёлы па драбінах*), перафразіруе вядомыя выразы (*як лапай падаць* замест 'як рукой падаць') або выкарыстоўвае іх агульны сэнс (апошняя *сляза бабра* з устойлівага 'плача як бабёр'). Так, можна сцвярджаць, што творчае выкарыстанне устойлівых параўнальных зваротаў забяспечвае глыбокі падтэкст, павышае эстэтычную вартасць твораў.

Параўнанне адрозніваецца ад іншых тропай, у аснове якіх – супастаўленне (метафара, метанімія, сінекдаха і інш.) тым, што тут называецца кожны з супастаўляемых прадметаў, іх уласцівасцей, дзеянняў і г.д. Таму мэтазгодна размяжоўваць параўнальныя звароты па тыпу прымыкання іх да адзінкі кваліфікацыі – назойніка, прыметніка ці дзеяслова. Такая дыферэнцыяцыя, на думку даследчыкаў, дазваляе выявіць ступень стылістычнага эфекту характарыстыкі прадмета, прыметы, працэсу [5]. Такім чынам, вылучаем у паэтычным кантэксце некалькі тыпаў суаднясення аб'екта (таго, што параўноўваецца) і прадмета (таго, з чым параўноўваецца) ў параўнаннях. Першы тып – самы распаўсюджаны – *субстантыўны*. Сутнасць яго ў тым, што адна словаформа назойніка падпарадкоўваецца другой. Прычым, супастаўляемая назойнікі могуць належаць

як да розных, так і да аднолькавых тэматычных груп: Стары, увесь як ячмень пераспелы, Ляснік сонца будзіць брыдзе; Глянь: буравікі, як баравікі палескія; Лось, як князь пасунецца памалу; А маці, як тая ластаўка, з усёй Ушачы цягнула да печы абгарак, аполак, цалёўку; Сакавік, як школьнік, -- аж зубы заходзяцца ! -- хрумстае крохкай ільдзінкай (Р. Барадулін); Промні, як блішчастыя іголки, Рассыпае сонца па зямлі; Сланечнік пераспелы, як сапсаваны душ; Зараз сніцца той далёкі, той вясновы сад, Дзе, як недаспелыя брусніцы, Ліхтары вячэрнія вісяць; І як стамлёны матылёк, Закалыханая лілея На рукі просіцца здалёк (Г. Бураўкін); Маўчыць. І не дышае. Промні над ратамі – Як авадні; Не чапайце зямліцу зімою, Што нібы парадзіха ў сне; Настальгія, як рана, запаўняе збалелыя грудзі Дрэвам і людзям; І сонца, нібы яблык, У пылі на мяжы; Віхор, здалося, завьў над садам... І ўскрык – як гора, І смерць – як радасць (Я. Сіпакоў).

Як бачым, у субстантыўных параўнальных зваротах супастаўляюцца адушаўлёныя назоўнікі з неадушаўлёнымі (ляснік, як ячмень; буравікі, як баравікі), адушаўлёныя з адушаўлёнымі (лось, як князь; маці, як ластаўка), неадушаўлёныя з неадушаўлёнымі (сонца, нібы яблык; ліхтары як брусніцы); неадушаўлёныя з адушаўлёнымі (зямліца, нібы парадзіха; сакавік, як школьнік; лілея, як матылёк; промні, як авадні). Апошнія дзве групы найбольш ужывальныя ў паэтычным кантэксце. Асабліва каштоўнымі для раскрыцця ідэйна-эмацыянальнага зместу твораў нам уяўляюцца тропы, заснаваныя на супастаўленні з'яў жывой прыроды са з'явамі нежывой прыроды. Такія параўнанні набліжаюцца да адушаўлення: прырода бачыць, чуе, адчувае, як і чалавек. Яна жыве побач з паэтам, таму тое, што адбываецца ў ёй ці з ёю як з жывою істотаю, кранае да глыбіні душы аўтара, а затым і чытача.

Субстантыўныя параўнанні ў паэтычных кантэкстах розных аўтараў, як правіла, разгорнутыя: аб'ект і прадмет параўнання тут маюць дадатковыя характарыстыкі – пераспелы ячмень – стары ляснік, пераспелы сланечнік – сапсаваны душ, недаспелыя брусніцы – вячэрнія ліхтары, стамлёны матылёк – закалыханая лілея. Вобразы, створаныя з дапамогай разгорнутых параўнанняў, вызначаюцца большай глыбінёй. Прыметнікі ці дзеепрыметнікі ў складзе тропаў удакладняюць характарыстыкі, умацняюць экспрэсіўнасць паэтычнага радка.

Разглядаемыя параўнальныя звароты ў моўным матэрыяле твораў з'яўляюцца базай для ўтварэння другіх тыпаў параўнання, бо яны заўсёды «рэабілітуюць прадмет маўлення». У іншых тыпах (ад'ектыўным і вербальным) асобы, прадметы, названыя назоўнікамі, як бы адступаюць на другі план, на першым плане – іх якасці, дзеянні.

Ад'ектыўныя параўнанні – таксама дзейсныя вобразныя сродкі ў паэтычных творах. Іх сутнасць – у цеснай сувязі параўнальнага звароту з прыметнікам: Не трэба з жанчыны рабіць святую. Яна зямная, як сенажаць; Мамы няма – дні мае без яе Суровы, як астрогі; Лысы, як поўня, Пень – скупень Хоча выпендрывацца апенькамі; Азяблыя, як сінічкі, Пальцы твае ляцелі У рыжскія рукавічкі (Р. Барадулін); Топча [дзяўчына] хмельныя асенні мёд. Тая лёгкая, як сняжынка, Незабыўная, як крыгаход; На белых падушках Пакладзены пад галовы Цяжкія, нібы камяні барыкад, кулакі (Г. Бураўкін); І лёгкія, як стракозы, над намі дні стракацяць; Там вунь нехта печанега Дурыць п'янага, як хмель; І раптам на ўтравелым беларускім полі Я згледзеў постаць дзіўную, як зман; Пабольшала на ім [дрэве] лісця-дукатаў і яблыкаў, як сонца, залатых (Я. Сіпакоў).

Структура ад'ектыўных параўнанняў простая, другая іх частка звычайна ствараецца па схеме: злучнік + назоўнік (лысы, як поўня; зямная, як сенажаць; п'яны, нібы хмель; залаты, як сонца і г.д.). Такія выразы дэталізуюць малюнкi прыроды, характарыстыкі персанажаў, удакладняюць аўтарскія пачуцці.

Трэці тып – вербальныя параўнанні, апісваюць дзеясловы, функцыянальна характарызуюць дзеянне, працэс: За сталом *стамляюцца*, як на сяўбе; *Глядзяць* на поўню, як на *агледзінах*; Адна дзеўка добра ідзець, *круціць задам*, як *мядзведзь* (Р.Барадулін); *Разумеем*, як *брата*, Лес асенні і поле; І галава *закружыцца*, і ў роце, Нібы ў спякотны *поўдзень*, *перасохне*; Без правадоў, *нібыта ў здзіўленні*, Над комінам *схіліліся* слупы; [Заяц] Да выжарын і завалаў *Бег*, *каціўся*, як *клубок* (Г.Бураўкін); Але ж, мой народзе, за праўду тваю *Дазволь* твайму шчыра – трывожнаму сыну *Памерці* на вісельні, *нібы ў баю*; Нас, беззаганных, як *звяроў*, *палююць*; *Хістаюцца* каты, як з *п'яну*, *Стаміліся* рукі *караць* (Я.Сіпакоў).

Структурна вербальныя звароты нагадваюць ад'ектыўныя: другая іх частка складаецца са злучніка і назоўніка або злучніка, прыназоўніка і назоўніка. Такі тып параўнання ў адпаведнасці з аўтарскімі асацыяцыямі забяспечвае дакладную вобразную характарыстыку дзеяння персанажаў.

Разгледжаныя параўнанні маюць адзін аб'ект і адзін прадмет супастаўлення. Такіх вобразных выказаў у паэтычным кантэксце найбольш. Аднак сустракаем выпадкі, калі аўтары з мэтай рознабаковай або больш глыбокай характарыстыкі персанажаў ствараюць тropy з двума ці трыма прадметамі параўнання: *Дзве* паляны *заснежаных*, *дзе*, як *бежанцы*, як *пагарэльцы*, *асіны*, ад *холаду* *сінія*, не могуць *пагрэцца*; [Мама], *Як* *ціхая аблачынка*, як *аб'ічелая арабіна*; А ты [спадчына] была *любой* *парой*, *Была зарой* *нядзельнаю*, *Ласкаваю сястрой*, *Суседкаю надзёйнаю* (Р.Барадулін); *Чаромхавы бель* – як *цёплы снег*, *Як незаплямлены вясельным взлём*; На белым снезе – *жоўтыя лісты*, *Нібыта охры высахлыя капкі*, *Нібыта гусак выціпылы лапкі* (Г.Бураўкін); *Палёт* такі, *Як наталенне смагі*, *Палёт* такі – як *пошук раўнавагі*; І раптам – *нібы палярхнуўся*, І раптам – *нібы ўдар грому* – *Думка працяла навывлёт* (Я.Сіпакоў).

Такое як бы «нанізванне» прадметаў параўнання напайнае радкі не толькі сэнсава, але і эмацыянальна.

Як бачым, параўнанне з'яўляецца прадуктыўным вобразным сродкам у паэтычным кантэксце. Раскрываючы асаблівасці індывідуальна-аўтарскага мыслення, яно выконвае вобразна-выяўленчую функцыю. Найперш гэты троп забяспечвае апісанне з'яў прыроды, дапамагае стварыць яркія пейзажныя замалеўкі, свежыя запамінальныя вобразы: *Ласкавы*, *мяккі мох* *Нячутна лёг*, *Нібы сняжынак зорачкі зялёныя*; *Сезона важная персана* – *Асенні дождж*, *Як пізавар*; *Азёры Ушаччыны*, як *жураўліны клін*, *Што кіруецца ў вырай*; *Дуб* не прыдбаў *Ані лісціначкі*. *Стаіць*, *Нібы Кашчэй кашчавы*; У *комін вецер лез*, *Ляцеў*, *Як чорт мурзаты* (Р.Барадулін); *Хаваецца ў дрымотны цень*, *Як бацька*, *ціхі і вусаты*, *Крыху ссутулены ячмень*; На *лапах хвой*, *нібыта зайчаныты*, *Прыселі ўзвівы ранішніх завей*; *Каля ног гараць суніцы* – *Нібы ў красках летні луз*; *Ціха падаюць зоркі светлячкамі на клумбы*; *Асенні лес*, як *мудры лекар*, *глядзіць насуплена здалёк* (Г.Бураўкін); *За небакрай ужо дрэвы заходзяць*, як *жоўтыя сонцы*; *Неба пушыстым стане*, *Нібы са сняжынак яно*; *Там трава* – *нібы лес* такая: *Без касы ў яе не ўвайсці*; *І ўжо і вунь*, *нібы сонца*, праз *снягі праразаецца лотаць* (Я.Сіпакоў).

Параўнанне з'яўляецца дзейным сродкам пры характарыстыцы персанажаў. Дакладнае параўнанне засяроджвае ўвагу на тых якасцях, знешніх ці ўнутраных, якія ствараюць вобраз і раскрываюць ідэйна-эмацыянальны змест твора: *З пустым рукавом сын вярнуўся дамоў, А маці, як яблыня, белая з гора; А вочы, як тыя штыкі, калолі; Дрыжэў я, ад поту мокры. І пальцы ў маці былі, як дзесяць падмёрзлых морквін;* (Р. Барадулін); *Як цуд нікім нязведаны ўбачыў Твае блакітныя, як неба, вочы і белыя, як яблыкі, калені; У салдата – жыццё або смерць Ён абраў сабе здраду. Нібы рукі Радзімы Пагоны скінуў з плячэй* (Г. Бураўкін); *Ёсць жа людзі і погляд — нібы ў кобры, Вочы – быццам халоднае шкло. Хочуць, каб і самім было добра І каб кепска ўсім іншым было; Якая ўсмешка шчырая, як свята. Так усміхацца можа толькі друг; А той [каваль] рагоча, як лясун, Вясе́ла молат-волат ходзіць; Хоць сам ты сталы па ўзросту, Душа ж – нібыта ў немаўля* (Я. Сіпакоў).

Аналіз паэтычных твораў паказвае, што параўнанне – прадуктыўны вобразны сродак мовы ў паэтычным кантэксце. Найбольш ужывальны – індывідуальна-аўтарскі від тропа, які рэалізуецца праз субстантыўныя, ад'ектыўныя і вербальныя звароты і выконвае вобразна-выяўленчую функцыю. З дапамогай такіх параўнанняў аўтары ствараюць яркія пейзажныя замалёўкі роднай прыроды, характарызуюць вобразы, выяўляюць уласныя ацэнкі, эмоцыі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Янкоўскі Ф.* Беларускія народныя параўнанні: Кароткі слоўнік. - Мн., 1973. С. 3-7.
2. *Беларуская мова: Энцыкл.* / Беларус. Энцыкл. // Пад рэд. А.Я. Міхневіча. - Мн., 1994.
3. *Федоров А.И.* Семантическая основа образных средств языка. - Новосибирск, 1969.
4. *Цікоцкі М.Я.* Стылістыка беларускай мовы. - Мн., 1995.
5. *Іўчанка В.І.* Тыпы параўнанняў у творах У. Караткевіча і іх структура. // Беларуская лінгвістыка. - Вып. 32. - Мн., 1987. С. 25-31.

S U M M A R Y

The article represents classification of comparisons according to the following principles: Components stability and components joining to the object of attribute.

The article also determines the function of tropes in poetical context.